

Santana Murawska

Paranoja a technologia : o teorii spiskowej w kontekście technofobii i postępu technologicznego

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 16, 33-43

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Santana Murawska

Uniwersytet Śląski

Wydział Filologiczny

Paranoja a technologia O teorii spiskowej w kontekście technofobii i postępu technologicznego

Paranoia and technology. The conspiracy theory in the context of technophobia and technological progress

Abstract: The aim of the article is to show conspiratorial thinking combined with technophobia. The author presents the similarities and relations between conspiracy theories and other narratives (present in popular culture), which emerged as the aftermath of the Cold War and apocalyptic fears. The article presents three options for the perception of the relation between technology and conspiracy theories: in the context of dystopian and utopian cultural texts, and in the context of space as no-place, in which there operates a community centered around conspiracy theories.

Key words: anxiety, the internet, conspiracy theory, technology, technophobia

Słowa kluczowe: lęk, internet, teoria spiskowa, technologia, technofobia

Myślenie konspiracyjne stało się integralną częścią amerykańskiej kultury politycznej, szczególnie w dyskursie popularnym¹. Konspiracjonizm jest na

¹ Nie jest to oczywiście pierwszy moment w historii, w którym spisek stanowi właściwie podstawę lub część dyskursu kultury politycznej. Jako modelowy przykład można wskazać rewolucję francuską.

tyle rozpoznawalną kategorią, że spisek stał się właściwie synonimem kontroli społecznej², bez której, zgodnie z koncepcją Petera Bergera, nie może istnieć żadne społeczeństwo. Jej zadaniem jest przywoływanie do porządku niesubordynowanych członków społeczeństwa, mechanizmy kontroli służą eliminowaniu niewygodnych czy niechcianych jednostek oraz tworzeniu atmosfery sprzyjającej prewencji, mającej sprawić, by członkowie społeczeństwa postępowali zgodnie z funkcjonującymi w nim zasadami społecznymi. Do narzędzi kontroli społecznej można zaliczyć na przykład przemoc fizyczną (a także świadomość istnienia takiej kary), perswazję, ośmieszenie, plotkę czy pogardę³. Teorie spiskowe zawierają elementy tych narzędzi kontroli społecznej.

Podjmując się rozważań nad zagadnieniem konspiracjonizmu, warto zacząć od wskazania zasadniczej różnicy między spiskiem (konspirowaniem) a teorią spiskową. Słowo „konspirować” pochodzi od łacińskiego *conspirare*, oznaczającego „oddychać razem”. Termin ten wywodzi się ze starożytnego Rzymu i wiąże z tamtejszymi spiskowcami, których cechą charakterystyczną miało być wspólne szeptanie⁴. Spisek to zjawisko znane (nie tylko we wspomnianej popularnej kulturze politycznej), a sformułowanie „spiskowanie w celu popełnienia czynu karalnego” pojawia się w wielu systemach prawnych⁵. Spisek jest to „związek lub stowarzyszenie dwóch lub więcej osób, zorganizowany w celu popełnienia wspólnie jakiegoś czynu przestępczego lub zakazanego prawem”⁶. Teoria spiskowa ma być zatem przeświadczeniem czy apriorycznym założeniem, że pewien spisek istnieje, a pogląd ten jest dyktowany lękiem przed skutkami tego spisku. Wyjaśnia ona zdarzenia, których efekt może wpływać na pojedyncze jednostki lub znaczną część społeczeństwa, i poprzez opis ich przebiegu daje narzędzie do przewidywania dalszych wydarzeń oraz kolejnych skutków. Mark Fenster zdefiniował teorię spiskową jako „przekonanie, że sekretna, wszechmocna osoba lub grupa potajemnie kontroluje polityczny i społeczny porządek lub jego część”⁷. Potocznie teoria spiskowa ma odnosić się do wydarzeń ze świata społecznego i politycznego o dużej skali i często dramatycznych. Jej zadaniem jest wyjaśnienie, jak doszło do wydarzenia, którego dotyczy, oraz wskazanie winnych spisku i celów, które im przyświecały⁸. Z perspektywy tematu artykułu adekwatne będzie skupienie się na spiskowej teorii dziejów.

² T. MELLEY: *Paniczny strach o podmiotowość i kultura konspiracji*. Przeł. M. MELON, F. CZECH. W: *Struktura teorii spiskowych. Antologia*. Red. F. CZECH. Kraków 2014, s. 201.

³ P. BERGER: *Zaproszenie do socjologii*. Przeł. J. STAWIŃSKI. Warszawa 2012, s. 69–72.

⁴ C. HODAPP, A. von KANNON: *Conspiracy theories and secret societies for dummies*. Indianapolis 2008, s. 20.

⁵ J. BYFORD: *Conspiracy Theories. A Critical Introduction*. Basingstoke 2011, s. 20.

⁶ D. PIPES: *Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*. Warszawa 1998, s. 39.

⁷ M. FENSTER: *Conspiracy theories. Secrecy and power in American culture*. Minneapolis 2008, s. 1.

⁸ J. BYFORD: *Conspiracy Theories...*, s. 21.

Spiskowa teoria dziejów jest właściwie nie tyle konkretną opowieścią, ile specyficznym sposobem pojmowania rzeczywistości czy myślenia o świecie. Toteż w nomenklaturze konspiracyjnej stosuje się zamiennie sformułowanie „spiskowa wizja dziejów”. Piotr Witek zwrócił zresztą uwagę, powołując się na Wacława Urbana⁹, że spiskowa wizja dziejów jest mitem. W rozważaniach Witka istotną konsekwencją płynącą z tego założenia jest przekonanie, że spiskowa teoria dziejów to tworzenie fikcji. Dla mnie jednak bardziej zasadne jest postrzeganie spiskowej teorii dziejów jako mitu rozumianego zgodnie z teorią Rolanda Barthesa. Francuski myśliciel ujmował mit jako „sposób myślenia stereotypami, zjawisko powszechne, rodzaj zbioru skojarzeń, którymi się myśli i uzasadnia to, co nieuzasadnione i zapewne niemożliwe do uzasadnienia na drodze empirycznej”¹⁰. Podobnie spiskowa wizja dziejów jest sposobem myślenia za pomocą schematu i ma ona uzasadnić czy też wyjaśnić pewne wydarzenia, których na drodze empirycznej nie sposób wytłumaczyć, ponieważ zwykły członek społeczeństwa nie ma dostępu do szczegółowych informacji dotyczących wydarzeń rozpoznanych jako spisek, a teoria spiskowa opiera się na spekulacjach i polega na naginaniu faktów do założonej tezy. Spiskowa teoria dziejów każe wierzyć, że najważniejsze polityczne decyzje są podejmowane zakulisowo, przez tajemnicze wpływowe grupy. W identyfikowaniu winnych panuje dowolność, za odpowiedzialne za spisek może zostać uznane właściwie jakiekolwiek grono (masoneria, iluminaci, Żydzi, biurokraci). Po atakach na World Trade Center doszło do obsadzenia w roli spiskowców konkretnego podmiotu, co odbyło się w kontekście tzw. nowego światowego porządku (ang. *New World Order*) – koncepcji obecnej od przełomu XX i XXI wieku w dyskursie tworzonym przez środowiska zainteresowane teoriami spiskowymi¹¹. Koncepcja nowego światowego porządku bywa powielana w kulturze popularnej.

Teorie spiskowe i nawiązania do nich w kulturze popularnej oraz codziennym życiu rozpowszechniały się podobnie jak lęki apokaliptyczne. Wpływ teorii spiskowej na kulturę popularną wpisał się właściwie w ogólniejszą tendencję nasilania się i szerzenia lęku przed końcem czasów. Kanały rozprzestrzeniania się strachu i podsycających go narracji zmieniały się na przestrzeni dziejów, tak jak źródła lęków – epidemia dżumy, wielka schizma, wojny światowe i inne konflikty czy ekspansja wirusa HIV. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na wynalazek druku, dzięki któremu dostęp do apokaliptycznych narracji stawał się coraz łatwiejszy i mogły one obejmować coraz liczniejsze rzesze. Paranoje społeczne

⁹ W. URBAN: *Spiskowe widzenie historii jest mitem*. „Mówią Wieki” 1986, nr 6. Cyt. za: P. WITEK: *Kulturowy wymiar spiskowej interpretacji dziejów. Kilka uwag na marginesie książki Daniela Pipesa: Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*. „Historyka”, 2000, T. 30, s. 75.

¹⁰ R. BARTHES: *Mit i znak*. Warszawa 1970, s. 25–26.

¹¹ M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki. Strach przed technologią we współczesnych amerykańskich teoriach spiskowych*. „Er(r)go. Teoria – Literatura – Kultura” 2014, nr 29, s. 98.

były niegdyś bardzo powszechne, a ogarniały tłumy ludzi, właśnie dzięki różnego rodzaju mediom. Jeszcze przed wynalezieniem druku apokaliptyczne przepowiednie i sensacyjne narracje stawały się znane dzięki wędrownym mnichom czy tzw. dziadom wędrownym. Poza drukiem za istotne drogi upowszechniania się zjawiska należy uznać ikonografię i teatr, a następnie kino¹². Dziś nadzwyczajne czy zdumiewające informacje rozprzestrzeniają się szybciej niż kiedykolwiek wcześniej i trafiają do każdego zakątka świata. Dotyczy to również teorii spiskowych. Te zadomowiły się w internecie, który okazał się terenem podatnym na rozwój sensacyjnych doniesień i konspiracyjnych treści (formułowanych przez poszukiwaczy spisków), tworząc przy tym przestrzeń powstawania ruchów społecznych, które działają na podstawie konspiracyjnych treści.

Kulturowe znaczenie teorii spiskowej można rozpatrywać dwojako. Teoria spiskowa, jak każde zjawisko społeczno-kulturowe, nie powstaje w próżni, tzn. nie jest wolna od wpływów, ale sama również oddziałuje, zwłaszcza na kulturę popularną, choć także na życie społeczne. Najlepszym tego przykładem jest okres zimnowojenny, który w teorii spiskowej był wyjątkowo owocny. Odcisnęły one piętno na wielu tekstach kultury popularnej, a narracje z tego czasu są żywe do dziś. Popularnym motywem, pojawiającym się podczas wyścigu zbrojeń, było zdalne wpływanie na świadomość i zachowanie ludzi. Przykładem tego motywu jest funkcjonująca obecnie teoria dotycząca systemu HAARP – amerykańskiego programu naukowego, mającego za cel badanie i kontrolę procesów zachodzących w jonosferze, które mają wpływ na funkcjonowanie istotnych systemów elektronicznych. Nieoficjalnie (zgodnie z teorią spiskową) HAARP jest „rodzajem broni, za pomocą której można zmieniać pogodę, wywoływać trzęsienia ziemi czy sterować ludzkim umysłem”¹³. Kultura popularna motyw sterowania umysłami eksploatowała w produkcjach filmowych, dotyczących postaci zombie. W czasie trwania zimnej wojny częstym wątkiem fabularnym w filmach o żywych trupach był motyw szalonego naukowca bądź obcej cywilizacji (mającej symbolizować ZSRR), sterujących umysłami obywateli i obywaterek Stanów Zjednoczonych. Takie filmy to przykładowo *Creature with the Atom Brain* (1955), *Invisible Invaders* (1959), *Plan 9 from Outer Space* (1959) czy *The Earth Dies Screaming* (1965). Wyścig zbrojeń angażujący Stany Zjednoczone i ZSRR rodził też lęk przed wybuchami nuklearnymi. Strach w społeczeństwie amerykańskim wzmagaly doniesienia zza oceanu (często niepotwierdzone oficjalnie, o charakterze właśnie teorii spiskowej) dotyczące poczynañ ZSRR w kontekście nuklearnym. W rezultacie powstało wiele produkcji filmowych z krajobrazem

¹² P. JEZERSKI: *Siła strachu. Wpływ Apokalipsy i lęków zimnowojennych na wybrane nurty kultury popularnej*. Gdańsk 2012, s. 202–206.

¹³ *Bardziej niebezpieczny niż HAARP? Rosyjscy naukowcy próbują sterować światem!* <http://niewiarygodne.pl/kat,1031987,title,Bardziej-niebezpieczny-niz-HAARP-Rosyjscy-naukowcy-probuja-sterowac-swiatem,wid,15959726,wiadomosc.html> [data dostępu: 28.11.2015].

postnuklearnym w tle, a także cały literacki nurt skupiony wokół tej tematyki¹⁴. Cechą wspólną tekstów kultury popularnej, jak również tekstów paranoicznych jest zdecydowanie strach przed nauką czy rozwojem technologicznym. Również strach przed tym, że postęp może nie służyć człowiekowi, lecz prowadzić do jego zguby. Kolejnym zatem popkulturowym nawiązaniem były, oczywiście, filmy czy narracje literackie odnoszące się do lęku związanego ze skutkami automatyzacji i robotyzacji. Najbardziej znanym przykładem będzie *Terminator* (1984, 1991, 2003, 2009, 2015) czy *2001: Odyseja kosmiczna* (1968). Początek XXI wieku przyniósł pierwsze teorie spiskowe odnoszące się do tego wątku w popkulturze. Michał Różycki zwracał uwagę, że całość teorii spiskowych wiążących się ze strachem przed technologiami zawiera wątki dotyczące przede wszystkim technologii wojskowej, szpiegowskiej oraz rozwoju informatyzacji¹⁵, ale to nie fetyszycacja maszyn stanowi główne źródło technofobii, lecz strach przed Innym. Różycki podał przykład iluminatów: „[...] budzili strach, gdyż pełnili rolę Innego, który chce narzucić swoją wizję rzeczywistości niechętnemu społeczeństwu. Owa nowa rzeczywistość byłaby zrozumiała jedynie dla Innego, co nie tylko uzależniłoby masy, ale też uniemożliwiło wszelki opór”¹⁶.

Iluminaci są jednym z Innych od dawna obecnych w spiskowej retoryce – pod koniec XVIII wieku oskarżano ich między innymi o to, że stoją za przygotowaniem rewolucji francuskiej. Popularność tego stowarzyszenia w roli Innego wzrosła znacząco w XX wieku. Za sprawą słynnych *Protokołów Mędrców Syjonu*¹⁷ – fałszywego dokumentu przygotowanego na potrzeby carskiej Ochrony, dzieła, które „utrwaliło wizję ponadnarodowego spisku, zrzeszającego polityków, przemysłowców i bankowców, który z ukrycia kieruje wszelkimi wydarzeniami”¹⁸ – oraz książki Nesty H. Webster *Secret Societies and Subversive Movements*¹⁹ (Tajne stowarzyszenia i ruchy wywrotowe) twórcy teorii spiskowych zaczęli w roli Innych obsadzać „komunistyczną Międzynarodówkę, Organizację Narodów Zjednoczonych, Bank Światowy czy pakt północnoatlantycki oraz Unię Europejską”. W obliczu końca zimnej wojny²⁰ i dzięki dołączeniu do wielu spiskowych wątków lęków apokaliptycznych²¹ iluminaci przerodzili się we wspomniany

¹⁴ P. JEZERSKI: *Siła strachu...*, s. 129–172.

¹⁵ M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki...*, s. 99–100.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Pierwsze oryginalne, rosyjskie wydanie ukazało się w 1903 roku.

¹⁸ M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki...*, s. 100.

¹⁹ London 1924.

²⁰ Różycki wskazuje, że koniec zimnej wojny pozostawił w umysłach członków społeczeństwa amerykańskiego pustkę po poprzednim podziale, w którym w rolę Innego wcielił się ZSRR. Tę pustkę wypełnili iluminaci (M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki...*, s. 101).

²¹ Wielu odbiorców i odbiorczyń teorii spiskowych w nowym porządku świata upatruje spełnienia apokalipsy według św. Jana, a w mających za nim stać iluminatach widzi wysłanników Lucyfera. Choć ten religijny i millenarystyczny wątek jest niezwykle interesujący, nie będę go rozwijała, ponieważ nie jest to przedmiotem artykułu. Warto jedynie nadmienić, że to w teoriach

nowy światowy porządek²² – „ekumeniczną teorię spiskową, która przemawia zarówno do osób religijnych, jak i świeckich”²³. Istnienie nowego światowego porządku próbuje udowodnić w swoich książkach i filmach dokumentalnych Alex Jones – dziennikarz, aktywista i teoretyk spiskowy. W filmach – takich jak *Endgame. Blueprint for Global Enslavement* (2007), *The Obama Deception. The Mask Comes Off* (2010), *Fall of the Republic. Volume 1: The Presidency of Barack H. Obama* (2010), *Police State IV. The Rise Of FEMA* (2010) – Jones dokonał krytyki technologii i sposobów jej wykorzystania, przedstawiając nowy światowy porządek jako nową dyktaturę, polegającą na zaprzęgnięciu postępu technologicznego do działań zmierzających do zniewolenia społeczeństwa. Wprowadzając „nową erę ciemności, pod płaszczykiem nauki, spiskowcy mają [według Jonesa] wprowadzić neofeudalny system, kierowany przez oligarchów”²⁴, którego celem jest zmniejszenie populacji świata, by można było łatwiej kontrolować całe społeczeństwa. Ambicją Jonesa jest stworzenie „platformy do dyskusji nad odtworzeniem amerykańskiej Karty Praw oraz stworzeniem kultury wolności sprzeciwiającej się ograniczaniu praw poszczególnych stanów i inwigilacji obywateli”²⁵. W opisach Jonesa związek ludzi i technologii jest przedstawiany wyłącznie w kontekście niewolniczym. Różycki przypomniał, że nawet grupa Humanity+, będąca organizacją postulującą transhumanizm, zwraca uwagę na ewentualne niebezpieczeństwa płynące z postępu technologicznego²⁶. Rozwój technologii i ich rola w życiu człowieka bywają jednak odbierane również w pozytywnym świetle, nawet w zestawieniu z teoriami spiskowymi. Takie podejście reprezentuje Ruch Zeitgeist oraz osoby odpowiedzialne za Projekt Venus.

Ruch Zeitgeist (z ang. The Zeitgeist Movement, w skrócie TZM) to ruch społeczny o międzynarodowym zasięgu (mający ponad tysiąc regionalnych sekcji, zwanych *chapters*, w siedemdziesięciu krajach, między innymi w Polsce)²⁷. Początkowo TZM działał, współpracując z Projektem Venus (stworzonym przez „inżyniera społecznego” Jacques’a Fresco) – organizacją, której celem jest promocja gospodarki opartej na zasobach naturalnych, zrównoważonego rozwoju i automatyzacji²⁸. Ruch Zeitgeist promuje te same idee. Pomysłodawcą jego powstania był Peter Joseph – aktywista społeczny i niezależny filmowiec, twórca

religijnych po raz pierwszy wskazano na technologię jako narzędzie spisku. Wspominał o tym Różycki. Zob. *ibidem*.

²² *Ibidem*, s. 99–100.

²³ M. BARKUN: *A Culture of Conspiracy*. Oakland 2003, s. 65. Za: M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki...*, s. 101–102.

²⁴ M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki...*, s. 105.

²⁵ *Ibidem*, s. 104.

²⁶ *Ibidem*, s. 103–107.

²⁷ Polska witryna internetowa Ruchu Zeitgeist: www.tzmpolska.org/kim-jestesmy/czym-jest-ruch-zeitgeist [data dostępu: 28.11.2015].

²⁸ Witryna internetowa Projektu Venus: www.thevenusproject.com [data dostępu: 28.11.2015].

filmów z serii *Zeitgeist*, w których zostały sformułowane założenia oraz światopoglądowe podstawy ruchu.

Na trylogię *Zeitgeist* składają się następujące realizacje: *Zeitgeist* (2007), *Zeitgeist. Addendum* (2008), *Zeitgeist. Moving Forward* (2011). W pierwszym filmie Joseph podważył status religii jako danych przez Boga, twierdząc, że podstaw chrześcijaństwa należy szukać w pozostałych religiach i wyznaniach, a także astronomicznych twierdzeniach, astrologicznych mitach oraz innych tradycjach. Religię ukazał jako instytucję, opartą na kłamstwach i manipulacji, na której kanwie powstaje wiele niesprawiedliwych społecznie relacji władzy. Ponadto przedstawił teorię spiskową, według której ataki terrorystyczne z 11 września 2001 roku były operacją „pod fałszywą flagą”²⁹, przeprowadzoną przez rząd Stanów Zjednoczonych na zlecenie elity amerykańskich bankierów. Te same osoby mają być odpowiedzialne za kontrolowanie Systemu Rezerwy Federalnej, co pozwala im bogacić się przy okazji każdego konfliktu zbrojnego, w którym biorą udział Stany Zjednoczone³⁰. *Zeitgeist. Addendum* to próba wyjaśnienia działania systemu monetarnego, ze zwróceniem uwagi zwłaszcza na tzw. kreację pieniądza³¹, oraz przekonania do idei gospodarki opartej na zasobach jako jego alternatywy. Ostatnia część trylogii, *Zeitgeist. Moving Forward*, jest obszerną krytyką nowego światowego porządku³². Założenia Projektu Venus, dotyczące zrównoważonej gospodarki, zostały przedstawione w filmie Steva Gagného i Kimberly C. Gamble – *Thrive* (2011)³³.

Rezultatem zaprezentowanych w tych filmach założeń jest spiskowa teoria dziejów oparta na koncepcji nowego światowego porządku, zgodnie z którą od przełomu XIX i XX wieku amerykańskie elity wspierają rozwój konfliktów zbrojnych i organizowanie ataków terrorystycznych (druga wojna światowa, wojna w Wietnamie, ataki terrorystyczne z 11 września 2001 roku i inne) oraz kontrolują postęp technologiczny w celu bogacenia się i wprowadzenia hegemonicznej władzy w ramach ogólnoświatowego paradygmatu polityczno-społecznego.

²⁹ Operacja pod fałszywą flagą – to tajne działanie przeprowadzone przez organizację bądź rząd, mające wskazywać, że zostało zorganizowane z ramienia innego podmiotu.

³⁰ W pierwszej odsłonie trylogii Joseph podjął się również przedstawienia domniemanego tajnego porozumienia o utworzeniu Unii Północnej Ameryki (na kształt Unii Europejskiej), w której skład wejdą USA, Kanada oraz Meksyk. Ma być to rzekomo krok prowadzący do stworzenia jednego rządu światowego. Według filmu władza w nim będzie utrzymywana poprzez szeroko zakrojoną inwigilację życia jednostek i tłumieniu każdego sprzeciwu, dzięki wszczepianiu chipów RFID.

³¹ Jest to proces, w którym bank centralny bądź bank komercyjny zwiększa sztucznie podaż pieniądza w danym kraju. Ma to związek z funkcjonowaniem systemu rezerw cząstkowych. Film *Zeitgeist. Addendum* sugeruje, że system ów za pomocą polityki pieniężnej tworzy zjawisko niewoli ekonomicznej.

³² Nowy światowy porządek jest tu właściwie przedstawiany jako rozwinięta koncepcja polityki neoliberalnej.

³³ W filmie przedstawiono również niesamowite doniesienia o ukrywanych przed opinią publiczną kontaktach z cywilizacjami pozaziemskimi.

Zarówno filmy przedstawiające założenia Ruchu Zeitgeist, jak i te powstałe w ramach Projektu Venus zwracają uwagę na zagrożenia wynikające z nieodpowiedzialnego kierowania rozwojem technologicznym (w ramach neoliberalnej polityki). Joseph i Fresco starają się dowieść, że z postępu technologicznego mogą i powinni korzystać wszyscy, czerpiąc z niego zyski i za jego pomocą ułatwiając sobie życie. Należy jedynie dążyć do zmiany paradygmatu, w którym to uprzywilejowane jednostki hamują rozwój technologiczny w wybranych kierunkach, kontrolując jednocześnie powszechnie dostępne technologie i wykorzystując je do celów wskazanych w teoriach spiskowych (zniewolenie, kontrola, bogacenie się). Amalgamatem założeń Ruchu Zeitgeist i Projektu Venus są następujące postulaty: płynne przejście od cywilizacji nastawionej na zysk materialny i bazującej na konsumpcjonizmie do cywilizacji bezpiecznej, opartej na zasobach odnawialnych i wspólnotowości gospodarki; zastąpienie pracy ludzkiej automatyzacją (w tym wspomaganie kolektywnego działania społeczeństwa poprzez systemy cybernetyczne); zniesienie bezproduktywnych form pracy; wyeliminowanie konkurencyjności, korupcji, przestępstw na tle finansowym, walk na tle rasowym i religijnym; zastąpienie własności prywatnej „systemem uniwersalnego dostępu” (przy czym w teorii Ruchu Zeitgeist to przejście będzie procesem nie wynikającym z nałożonego odgórnie programu); stworzenie tzw. Baz Wiedzy, gromadzących całą możliwą wiedzę dostępną ludzkości i służących do wprowadzania na bieżąco udogodnień technologicznych.

Michał Różycki przywołał słowa Kathleen Stewart: „Internet został stworzony dla teorii spiskowych: Internet jest teorią spiskową”³⁴. Uwaga ta okaże się cenna w kontekście tego, o czym była mowa, jeśli sobie uświadomić, że seria *Zeitgeist* i film *Thrive* swoją popularność zawdzięczają właśnie temu elektronicznemu medium. Internet nie tylko jednak umożliwia dotarcie do znacznej części społeczeństwa, jest on także pewnego rodzaju nie-miejscem, przestrzenią, która choć nie istnieje fizycznie, skupia jednostki zainteresowane problematyką poruszaną w teorii spiskowej dziejów. To za pomocą sieci internetowej zainteresowani komunikują się, dzielą się informacjami i wskazówkami, kształtują wspólnie kolektywny sposób myślenia, sprzyjający atmosferze konspiracjonizmu. Paradoksalnie, choć w odczuciu teoretyków spiskowych media w nowym światowym porządku służą celom propagandowym, kontrolowaniu i inwigilacji, oglupiają społeczeństwo i manipulują nim, retoryka konspiracyjna nie mogłaby istnieć bez internetu³⁵. Paradoks ten zarysowuje się w odniesieniu do rozważań Kierkegaarda i Freuda dotyczących lęku i strachu, na które zwrócił uwagę Franciszek Czech. Zarówno dla Kierkegaarda, jak i dla Freuda lęk i strach to dwie różne emocje. Kierkegaard ujął lęk jako istotę ludzkiej egzystencji, odkrywającą

³⁴ K. STEWART: *Conspiracy Theory's Worlds. W: Paranoia Within Reason. A Casebook of Conspiracy As Explanation*. Red. G.E. MARCUS. Chicago 1999, s. 18. Za: M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki...*, s. 103–107.

³⁵ M. RÓŻYCKI: *Zmowa nauki...*, s. 97–107.

przeznaczenie i prowadzącą do wolności, dzięki możliwości wyobrażania sobie swojej przyszłości i świadomemu decydowaniu o podejmowaniu działań. Wizja przyszłości jest właśnie źródłem lęku. Strach natomiast ma być wynikiem reakcji na konkretne zagrożenie³⁶. Podobnie u Freuda strach jest reakcją na określone niebezpieczeństwo, a lęk odnosi się do zagrożenia nieokreślonego bądź niezidentyfikowanego³⁷ i wynika z braku znajomości zagrożenia, jego źródła³⁸. Po atakach terrorystycznych z 11 września 2011 roku w ramach teorii spiskowej w roli zagrożenia obsadzono nowy światowy porządek, nowe technologie i elity dążące do ich wprowadzenia. Skonkretyzowano zatem zagrożenie, a lęk przekształcił się w strach, który prowadzi do niewoli, odbiera niezależność – mimo potępienia mediów, w tym internetu, wciąż pozostają one terenem zarówno funkcjonowania domniemanego spisku, jak i działalności opozycji teoretyków spiskowych.

Opisany paradoks, a także całość podejmowanego w niniejszym artykule zagadnienia związku paranoicznych nastrojów z rozwojem technologicznym wpisują się w szerszy kontekst konstruowania lęku w ramach procesu globalizacji. Franciszek Czech, rozpatrując zagadnienie wpływu globalizacji na wzrost lęku i poczucia zagrożenia we współczesnych społeczeństwach, zaproponował, aby ujmować to zjawisko na dwa sposoby. Zgodnie z pierwszym podejściem globalizacja to proces generujący warunki życia, które wywołują w jednostkach ciągle poczucie niepewności (wiąże się to głównie ze spadkiem poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego); tzn. rozpoznane jako obiektywne procesy zachodzące w ramach globalizacji same w sobie prowadzą do spotęgowania poziomu lęku. Globalizacja ma zatem bezpośrednio wpływać na konkretne stany emocjonalne jednostek i grup społecznych, a nawet całych społeczeństw³⁹.

Drugie ujęcie (dla niniejszych rozważań bardziej interesujące i użyteczniejsze) skupia się na procesach subiektywnych. Autor *Koszmarnych scenariuszy...* zauważył, że na kształtowanie się lęku wpływ mają nie tylko obiektywne procesy, ale także sposoby ich postrzegania. Przedstawił to, powołując się na Iana Wilkinsona: „[...] decydujące są znaczenia, które jednostki podzielają i tworzą, interpretując obiektywną społeczną sytuację, w której się znajdują”⁴⁰. Istotne jest zatem zwrócenie uwagi na nadawanie znaczeń sytuacjom wynikającym z procesów globalizacyjnych, z uwzględnieniem, rzecz jasna, kulturowej determinacji, która na to nadawanie znaczeń wpływa⁴¹. Czech przywołał w tym kontekście

³⁶ S. KIERKEGAARD: *Pojęcie lęku. Proste rozważania o charakterze psychologicznym, odniesione do dogmatycznego problemu grzechu pierwotnego autorstwa Vigiliusa Haufniensis*. Kęty 2000, s. 157. Za: F. CZECH: *Koszmarnie scenariusze. Socjologiczne konstruowanie lęku w dyskursie globalizacyjnym*. Kraków 2010, s. 91.

³⁷ F. CZECH: *Koszmarnie scenariusze...*, s. 92.

³⁸ I. WILKINSON: *Anxiety in a Risk Society*. London 2009, s. 19. Za: F. CZECH: *Koszmarnie scenariusze...*, s. 92.

³⁹ F. CZECH: *Koszmarnie scenariusze...*, s. 109–115.

⁴⁰ I. WILKINSON: *Anxiety...*, s. 44.

⁴¹ F. CZECH: *Koszmarnie scenariusze...*, s. 113.

twierdzenie Epikteta: „człowieka przerażają nie same rzeczy, lecz jego przekonania i wyobrażenia o rzeczach”⁴². Globalizacja sprawia, że aktorom społecznym z trudem przychodzi ocena „wiarygodności osób, ról społecznych, organizacji i instytucji”⁴³, a więc w ramach doświadczenia zapośredniczonego przez dyskurs medialny, w tym internetowy, pozostaje im posługiwać się pewnego rodzaju schematami interpretacyjnymi, które z jednej strony pomagają ulokować pewne zjawiska w konkretnych ramach znaczeniowych, działając jak mit w rozumieniu Barthes’a; z drugiej strony jednak uwydatniają pewne niebezpieczeństwa, wpływając na poziom lęku i tworzenie paranoicznych nastrojów. Takim schematem interpretacyjnym może być teoria spiskowa.

Bibliografia

Literatura zwarta

- BARKUN M.: *A Culture of Conspiracy*. Oakland 2003.
- BARTHES R.: *Mit i znak*. Przeł. W. BŁOŃSKA. Warszawa 1970.
- BERGER P.: *Zaproszenie do socjologii*. Przeł. J. STAWIŃSKI. Warszawa 2012.
- BYFORD J.: *Conspiracy Theories. A Critical Introduction*. Basingstoke 2011.
- CZECH F.: *Koszmarne scenariusze. Socjologiczne konstruowanie lęku w dyskursie globalizacyjnym*. Kraków 2010.
- FENSTER M.: *Conspiracy theories. Secrecy and power in American culture*. Minneapolis 2008.
- HODAPP C., KANNON A. von: *Conspiracy theories and secret societies for dummies*. Indianapolis 2008.
- JEZERSKI P.: *Siła strachu. Wpływ Apokalipsy i lęków zimnowojennych na wybrane nurty kultury popularnej*. Gdańsk 2012.
- KIERKEGAARD S.: *Pojęcie lęku. Proste rozważania o charakterze psychologicznym, odniesione do dogmatycznego problemu grzechu pierwotnego autorstwa Vigiliusa Haufniensisa*. Kęty 2000.
- MELLEY T.: *Paniczny strach o podmiotowość i kultura konspiracji*. Przeł. M. MELON, F. CZECH. W: *Struktura teorii spiskowych. Antologia*. Red. F. CZECH. Kraków 2014, s. 199–211.
- PIPES D.: *Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*. Przeł. S. KĘDZIERSKI. Warszawa 1998.
- ROKICKI J.: *O realności i złudzeniu, „globalizacji”, „wielokulturowości” i „ponowoczesności”*. W: *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*. Red. K. GOLEMO, T. PALECZNY, E. WIĄCEK. Kraków 2006, s. 25–37.
- STEWART K.: *Conspiracy Theory's Worlds. W: Paranoia Within Reason. A Casebook of Conspiracy as Explanation*. Red. G.E. MARCUS. Chicago 1999, s. 13–19.
- SZTOMPKA P.: *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków 2007.
- WILKINSON I.: *Anxiety in a Risk Society*. London 2009.

⁴² J. ROKICKI: *O realności i złudzeniu, „globalizacji”, „wielokulturowości” i „ponowoczesności”*. W: *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*. Red. K. GOLEMO, T. PALECZNY, E. WIĄCEK. Kraków 2006, s. 27. Za: F. CZECH: *Koszmarne scenariusze...*, s. 112.

⁴³ P. SZTOMPKA: *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 382. Cyt. za: F. CZECH: *Koszmarne scenariusze...*, s. 111.

Czasopiśmiennictwo

- RÓŻYCKI M.: *Zmowa nauki. Strach przed technologią we współczesnych amerykańskich teoriach spiskowych*. „Er(r)go. Teoria – Literatura – Kultura” 2014, nr 29, s. 97–108.
- URBAN W.: *Spiskowe widzenie historii jest mitem*. „Mówią Wieki” 1986, nr 6, s. 25–28.
- WITEK P.: *Kulturowy wymiar spiskowej interpretacji dziejów. Kilka uwag na marginesie książki Daniela Pipesa: Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*. „Historyka” 2000, t. 30, s. 73–87.

Źródła internetowe

- Bardziej niebezpieczny niż HAARP? Rosyjscy naukowcy próbują sterować światem!* <http://niewiarygodne.pl/kat,1031987,title,Bardziej-niebezpieczny-niz-HAARP-Rosyjscy-naukowcy-probuja-sterowac-swiatem,wid,15959726,wiadomosc.html?smgajtcid=618940> [data dostępu: 28.11.2015].
- Projekt Venus: www.thevenusproject.com [data dostępu: 28.11.2015].
- Ruch Zeitgeist: www.tzmpolska.org/kim-jestesmy/czym-jest-ruch-zeitgeist [data dostępu: 28.11.2015].